

RÉNYI PÉTER: EGY ELHIBÁZOTT FILM TANULSÁGAIHOZ
(NÉPSZABADSÁG, 1957. OKTÓBER 13.)

NÉPSZABADSÁG
1957. OKTÓBER 13.

Egy elhibázott film tanulságaihoz

A Láz újabb film — a ez a legnagyobb érdeme — amelynek modelljén sorra lehetne demonstrálni, milyen kátyuba vezethet politikai és esztétikai elveink revíziója tehetőséges és igényes művészeket is.

A legutóbbi esztendő vitáiban sokan emeltek szót — a pozitív hős sematikus koncepcióját bírálva — a vívódó, ingadozó, végül is elbukó hős mellett. Követelésük körülbélül így hangzott: legyen szabad azt az értékes embert is ábrázolni, aki az ellenség táborába sodródott, de ki akar törni béklyóiból, mutassuk meg, hogyan vergődik becsület és karrier, eszmények és érdekek között. S legyen bátorságunk azt is megmutatni, hogy van, aki ebben a küzdelemben alul marad. Tegyük mindjárt hozzá: a szocialista realizmus nagy alkotói gyakran ábrázoltak ilyen életutakat, hisz tanulságuk, még ha negatív is, de a mi igazunkat bizonyítja.

Csak hogy arról kevés szó esett a vitákban, hogy az effajta életút ábrázolásának is két útja van. Hogy a kapitalista konkurencia a kapitalisták közül is szedi a maga áldozatait, azt a burzsoázia reakciói írói sem tagadták, sőt mindig mély megrendüléssel szólottak a tönkrement földesurak, bankárok és egyebek „tragédiájáról”. Egészen másképp fest a probléma a nép oldaláról, amelynek megöntudatlan része sem igen sajnálkozott, ha az egymást öldöklő tőkések közül kibukott valamelyik. A nép csak értékes emberek tragikus sorsával érez együtt. A Láz forgatókönyvét író Szász Péter ezt a különbséget mintha egyáltalán nem érzékelte volna. Így lyukadhatott ki oda, hogy tragikus hősként állítson előnk egy kíméletlen történet, aki a tőkések egymásközti marakodásában elvérzett.

Ki ez a hős, ez a Szabó Barna? Fiatal mérnök, aki az első világháború szörnyű éveiből azzal az életbölcsélettel tér haza, hogy csak gazdagnak érdemes lenni — gazdagnak, mégpedig mindenáron. Célját el is éri, főként azzal a cinikus durvasággal, amely-

lyet a kor divatos regényeiben a dzsentri kalandorokat jellemzik, akik — mint Szabó Barna — huszártüppelőkkel megbabonázzák az elpuhult gyárosokat, hímerényekkel az excentrikus dármaikat, rimenéségükkel az egész úri világot. De miféle „realizmus” köszlette Szász Pétert arra, hogy Szabó Barna gúllástalan karrierizmusát emberileg szinte megbocsáthatóvá tegye, megmutatván, hogy a hazatérő hadifogolyának mennyire nem kínált az élet becsület és tisztaság, a felemelkedés? Fokozza a néző illúzióit egy vidéki tanítónak a brutális férfi iránt való makulátlan és a hervadásig hű szerelme. A szimpátiát tovább növelendő, tehetséges kutatónak, a magyar bauxit felfedezőjének mutatják be Szabót. Persze hogy ez a teljesen irreális keveréke a történeti dzsentrinek és a múlt század félig tudós, félig vállalkozó, nagystílusú tőkés alapítójának mindenre emlékeztet, csak a huszas-harmincas évek magyar tőkéseire nem.

Az alapján téves koncepció a film alkotói a nacionalizmus talajára vitte: Szabó Barna mentegése a magyar tőke mentetetésébe toroklik. Ugyanis úgy tesznek, mintha a harmincas években létezett volna Magyarországon az, a könyörtelen német rablói imperializmussal és az állhatatlan, a németekkel is kollaboráló zsidó tőkével szembenálló progresszív, hazafias magyar tőke s mintha az ország szegénységének az lett volna az oka, hogy ez a tőke nem érvényesíthette önműlő magyar iparosítási tervét, az alumínium-
ipar fejlesztését. A magyar tőkések között — akármelyik felekezethez tartoztak is —, még mutatóba sem akadt Bajcsy-Zsilinszky-féle patrióta. Voltak német-orientációjúak és voltak, akik az angolszászokra spekuláltak. Csak az a bizonyos „igazi magyar”, az a sokat emlegetett „független” tőke nem létezett ahol (s nem is igen létezhetett),

amelyet Szabó Barna testesít meg a Lázban.

A Láz — bármilyen legyen is alkotójának szándéka — alapjában nacionalista film, ellenséges ideológiát terjeszt (pl. vitathatatlan, hogy a bauxit tőkés kiaknázásának lehetőségeiről szóló példalózás a tavalyi sovinszta hullám jellegzetes üledéke). Ez a film ma is félrevezethet embereket, még bizonyos zavart is kelthet. Ezért is sajnálatos, hogy a filmkritika — jöllehet a film elítélésében szinte egységesnek mutatkozott — főként szitkozódással vélte „elintézhetőnek” feleletét. Ez a szitok-átok zápor is főként művészi gyengeségeket (szűfolság, elkopott elemek felelevenítés, bizarr túlzások stb.) vett cöiba. Pedig a bírálat, amely átsiklik a mű társadalmi lényegén, esztétikai feleletében sem meggyőző.

Pontosan kitszipintható a politikai torzítás nyomán keletkező lélektani lörés. Hiszen hogyan lenne indokolható, hogy ez a ragadozó, pénzéhes, hatalomra törő Szabó Barna egyszerre csak úgy viselkedik, mint egy „idealista” álmodozó, aki fejfel rohan a német nagytőke falának? Mitől változott volna meg oly nagy hirtelen? A faszizmus józanította volna ki ezt a barbárt? A Szabó Barna-féle embereket a faszizmus nemhogy taszította volna, hanem, éppen ellenkezőleg, vonzotta — modoruknál, jellemüknél, életfelfogásuknál fogva is Nekik sokkal jobban felelt meg a náciak és a nyilasok végigzús nyeresége, mint a kopott liberális műz, amelyet a Nyugathoz idomuló kapitalista körök még tessék-lásók őriztek.

Igaz, hogy a forgatókönyv az ötletek sorával (csak részben a filmirodalomból ismert, de részben eredeti ötletekkel) állítja előnk a történetet. De ez a humoros és a reális effektusoknak nem tudja elfedni a belső ellentmondásokat, a film eklektikus csapongását inkább egy

sűppedékes talajon mozgó ember ideges kankodására emlékeztet.

Némileg másképp kell megítélni Gertler Viktor, a rendező munkáját, noha őt is hatalmába kerítette a történet megtévesztő sodrása, Sziszifuszi feladat volt ebből az önmagának ellentmondó anyagból egységes egészet gyúrni. Hisz mennél nagyobb gonddal munkálta ki az egyes részleteket (s ezt tette) minél közelebb vitte a részleteket a valósághoz (amí például a gyáros lánya, általában az úri világ ábrázolásában sikerült is), mennél hitelesebbé igyekezett tenni Szabó Barna „pozitív” és negatív vonásait — annál élesebben domborodott ki a forgatókönyv belső antagónizmus. Bizonyos, hogy legközelebb olyan témát választ, amelyben fejlődő, gazdagodó művészet teljesítheti hivatását.

Bessenyei Ferenc alakítása hasonlóképpen ellentmondásos. Ha valóban hiteles szerephez jut, ezzel az erőfeszítéssel és átéléssel maradandó nyújtott volna, de Szabó Barna alakja szinte arra kényszeríti hogy lerombolja az egyik jelenetben, amit a másikban felépített. Egyértelműbb, s ezért könnyebb a többi szerep. Gordon Zsuzsa a szatíra határáig megy a gyáros lányának ábrázolásában, anélkül, hogy elsőkélyesítene az alakot, Somló István talán a kelle-ténél egy fokkal jóvalisabban fogta fel a gyáros szerepét. Élet-hűen visszatartó a titkárnő alakja, amelyet Kiss Manó alakít, de túlságosan könnyed, vic-játéki figurát formál Csáky László. Epizód szerepekben is emlékeztetnek nyúlt Uray Tivadár és Szabó Ernő. A tanítónő életle-ten szerepét nehéz volt élettel telíteni, Bara Margit csak dekoratív megjelenésével hathatott. Külön ki kell emelni a berlini Brecht-színház vendégművészt, Hans W. Hamachert, aki néhány gesztussal is elének állítja a faszista trósztevért.

Rényi Péter